

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 4 (2004)

«Το χαρτί και το μελάνι τον καλό γαμπρό τον κάνει». Τα προικοσύμφωνα στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη

Μαρία Δημητριάδου

doi: [10.12681/benaki.18255](https://doi.org/10.12681/benaki.18255)

Copyright © 2018, Μαρία Δημητριάδου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Δημητριάδου Μ. (2018). «Το χαρτί και το μελάνι τον καλό γαμπρό τον κάνει». Τα προικοσύμφωνα στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη. *Μουσείο Μπενάκη*, 4, 91–98. <https://doi.org/10.12681/benaki.18255>

«Το χαρτί και το μελάνι τον καλό γαμπρό τον κάνει». Τα προικοσύμφωνα στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη

Η ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ των ιδιωτικών αρχείων είναι ένα από τα στοιχεία που τα καθιστούν ιδιαίτερος γοητευτικά. Το υλικό τους δεν καλύπτει μόνο σημαντικές ιστορικές περιόδους, αλλά ταυτόχρονα φωτίζει και πτυχές της πολιτικής και της κοινωνικής ζωής μιας χώρας. Οι περίπου 900 αρχειακές μονάδες που φυλάσσονται σήμερα στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη (ΙΑΜΜ) αποτελούν πηγή γνώσης για κάθε ερευνητή.

Το αντικείμενο της μελέτης που ακολουθεί εστιάζεται σε αυτήν ακριβώς τη διάσταση των αρχείων, καθώς τα προικοσύμφωνα είναι πάντοτε από τα πλέον ενδιαφέροντα έγγραφα –αν και ο αριθμός των εργασιών που έχουν εκπονηθεί έως σήμερα για το ζήτημα της προίκας και έχω υπόψη μου¹ είναι αντιστρόφως ανάλογος του ενδιαφέροντος που αυτά παρουσιάζουν, ενώ δεν δίνεται και η συνολική εικόνα του θεσμού στον ελλαδικό χώρο. Τα στοιχεία που αντλούνται από τα προικοσύμφωνα αποτυπώνουν τις συνήθειες κάθε τόπου, τα ήθη και τα έθιμά του, ενώ παράλληλα σκιαγραφούν τις κοινωνικές δομές μιας χώρας.

Τα προικοσύμφωνα που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα μελέτη προέρχονται από διάφορα αρχεία που είναι κατατεθειμένα στο Μουσείο Μπενάκη. Πρόκειται, είτε για προικώα συμβόλαια που έχουν συνταχθεί με επίσημο τρόπο από συμβολαιογράφο, είτε για ιδιωτικά προικοσύμφωνα τα οποία συντάχθηκαν κυρίως από ιερείς ή νοτάριους. Τα έγγραφα αυτά καλύπτουν ένα ευρύ γεωγραφικό και χρονολογικό φάσμα. Τα παλαιότερα είναι ιδιωτικά προικοσύμφωνα και προέρχονται τόσο από την ηπειρωτική όσο και τη νησιωτική Ελλάδα.

Τα προικοσύμφωνα συνιστούσαν συμβολαιογραφι-

κές πράξεις με τις οποίες «*λάμβανε ζωή η σύσταση της προίκας*»,² και ήταν απαραίτητα για να διατηρηθεί η προίκα σε πιθανές δικαστικές διαμάχες. Η ισχύς τους ήταν τόσο μεγάλη, ώστε δεν μπορούσαν να αναιρεθούν ούτε από τον ίδιο τον προικοδότη.³ Η προίκα ήταν αναπαλλοτρώιτη και μπορούσε να χρησιμοποιηθεί μόνο σε επείγουσες καταστάσεις και εφόσον είχε δοθεί η συγκατάθεση της γυναίκας. Αυτή η προσφορά περιουσίας από την οικογένεια της νύφης είχε προσωρινό χαρακτήρα. Σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, σε περίπτωση διαζυγίου ή θανάτου ενός εκ των δύο συζύγων πριν από την απόκτηση παιδιών, η περιουσία επιστρεφόταν στους προικοδότες.⁴ Σε έγγραφο από την Εύβοια,⁵ που ανήκει στο αρχείο της οικογένειας Βακράτσα, ο μητροπολίτης Ευρίπου Γρηγόριος βεβαιώνει μια τέτοια περίπτωση. Τον Ιανουάριο του 1811, «*η Μαρία θυγάτηρ του ποτέ Δημητρίου Πάγλα από χωρίον Κάδι*» ζητά από τον πεθερό της Αναγνώστη να της επιστραφούν μετά τον θάνατο του συζύγου της Σταμάτη «*τα όσα πράγματα έχεν ως προικιά, ομοίως και ότι ανήκεν αυτή λόγω κληρονομίας εκ του ανδρός της*». Πραγματικά, όπως αναφέρεται στο έγγραφο, η χήρα έλαβε από τον πεθερό της όσα της ανήκαν, ενώ η ίδια υποσχέθηκε ότι δεν θα έχει πλέον καμία άλλη απαίτηση από την οικογένεια του συζύγου της.

Στο αρχείο της οικογένειας Βακράτσα⁶ φυλάσσεται επίσης και ένα από τα λίγα σωζόμενα προεπαναστατικά δικαιοπρακτικά έγγραφα της Σκοπέλου, με ημερομηνία 7 Ιουλίου 1766. Εξίσου παλαιό είναι ένα αμοργινό προικοσύμφωνο του 1774 που ανήκει στην κατηγορία των σύμικτων εγγράφων, ενώ στα αρχεία της

οικογένειας Μπενάκη σώζεται αντίγραφο του προικοσυμφώνου της Πετςεχρούλας Μπενάκη από την Καλαμάτα, με ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου 1790.⁷

Τα προικοσύμφωνα, που σώζονται τόσο σε οικογενειακά όσο και σε συμβολαιογραφικά αρχεία, καταδεικνύουν ότι στην ελληνική παραδοσιακή κοινωνία η προικοδότηση, δηλαδή η προίκα με μορφή ακινήτου, γης ή χρημάτων αποτελεί διαχρονικό κοινωνικό φαινόμενο με καθολική επικράτηση. Αν και η προικοδότηση συναντάται ως κοινωνική πρακτική και σε άλλες χώρες της Ευρώπης (π.χ. Ισπανία, Γαλλία, Ιταλία), οι ξένοι περιηγητές και επιστήμονες που βρέθηκαν στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα περιγράφουν με έκπληξη και σαρκασμό τις σχετικές με τον γάμο συνήθειες των Ελλήνων. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το βιβλίο του Έντμοντ Αμπού, *Η Ελλάδα τον καιρό του Όθωνα*: «...Ένας νεαρός ζητάει όχι μονάχα μία γυναίκα αλλά μία προίκα. Δυστυχώς, οι προίκες είναι πιο σπάνιες από τις γυναίκες... Έτσι, οι νεαροί που έχουν λίγη φιλοδοξία πάνε να βρούνε γυναίκα στο εξωτερικό... Απενδύονται, κατά προτίμηση, στις Ελληνίδες της Βλαχίας και Μολδαβίας... Χρησιμοποιούν όλη την ευγλωττία που διαθέτουν για να αξιοποιήσουν τις αξίες τους και κερδίζουν σε αυτό το παιχνίδι δέκα ή δεκαπέντε χιλιάδες φράγκα εισόδημα...».⁸

Στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας η οικογένεια είχε υποχρέωση να προικίσει τις κόρες. Σε αρκετά νησιά του Αιγαίου ίσχυε ο θεσμός της *πρωτοκόρης* ή *κανακάρας*,⁹ δηλαδή η πρωτότοκη κόρη να λαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της οικογενειακής περιουσίας. Για παράδειγμα, στη Σκόπελο προικιζόταν με «*αρματωμένο*» το πατρικό σπίτι¹⁰ και τη μητρική περιουσία· ενώ στην Κάρπαθο, η πρωτότοκη κόρη λάμβανε την προίκα της μητέρας και ο πρωτότοκος γιος κληρονομούσε την πατρική περιουσία.

Η προικοδότηση του αγοριού εμφανίζεται σπανιότερα στα προικοσύμφωνα. Δύο τέτοιες περιπτώσεις συναντούμε σε έγγραφα της συλλογής του Γιάννη Βλαχογιάννη που φυλάσσεται στα Ιστορικά Αρχεία. Πρόκειται για δύο προικοσύμφωνα από τον Πύργο της Τήνου. Στο πρώτο, με ημερομηνία 12 Ιανουαρίου 1822, ο σκευοφύλακας και ιερέας Νικόλαος προικίζει την κόρη του Ανέτα με όσα είχε ο ίδιος λάβει από τη μητέρα του.¹¹ Ενώ στο δεύτερο, με ημερομηνία 24 Φεβρουαρίου 1825, «*η Ανέζη κόρη του ποτέ Χατζή Μπενάρδου Λειβαδιώτη*» προικίζει τον γιο της Λεωνίδα με

την οικογενειακή περιουσία αλλά και με την προίκα που είχε από τη μητέρα της.¹²

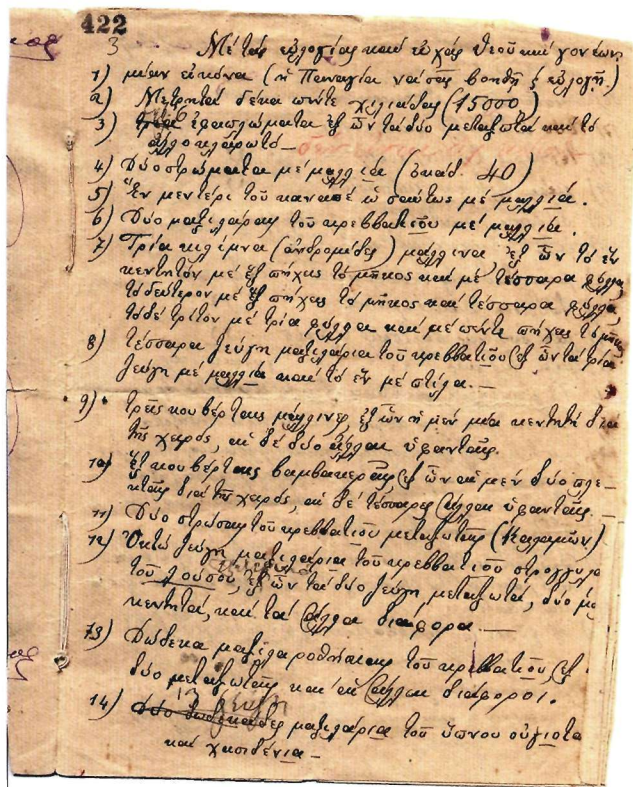
Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι η προικοδότηση της γυναίκας γινόταν σχεδόν πάντα με αφορμή τον επικείμενο γάμο της –ενώ στην περίπτωση των ανδρών δεν φαίνεται να συνδέεται με αυτόν. Μία μόνο εξαίρεση εντοπίστηκε στη Σκόπελο, όπου σε προικοσύμφωνο του 1813 προικίζεται η κόρη πριν ακόμη βρεθεί γαμπρός. Αρχικά, τα προικώα αγαθά της παραχωρήθηκαν από τους γονείς της, ενώ δύο χρόνια αργότερα ο αδελφός της μαζί με τη μητέρα τους συνέχισαν την προικοδοσία.¹³

Στην πλειονότητά τους τα ιδιωτικά προικοσύμφωνα ξεκινούν με επίκληση προς την Αγία Τριάδα, την Παναγία και άλλους αγίους, προστάτες ή πολιούχους της περιοχής όπου συντάσσονται. Στα περισσότερα μάλιστα μνημονεύεται ο άγιος Προκόπιος, αναφορά που συνδέεται με την τελευταία ευχή στο μυστήριο του γάμου, η οποία σχετίζεται με τον συγκεκριμένο άγιο. Δεν έχει δοθεί κάποια τεκμηριωμένη ερμηνεία για τον λόγο που συμβαίνει αυτό. Σύμφωνα με μια λαϊκή εκδοχή, γίνεται «για την προκοπή του γάμου».¹⁴ Ακολουθεί η ευχή των γονέων ή των προικοδοτούντων, εφόσον πρόκειται για αδέρφια ή άλλους συγγενείς. Επίσης, αποσαφηνίζεται ότι ο γάμος είναι νόμιμος, σύμφωνα με τα όσα ορίζονται από την «*Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία*».

Η τυπική αυτή εισαγωγή συναντάται σε προικοσύμφωνα από αρκετές περιοχές της Ελλάδας αλλά και εκτός συνόρων, όπου υπήρχαν Έλληνες. Εκτός από τις προαναφερθείσες περιοχές, με τον ίδιο τρόπο συντάσσονται τα ιδιωτικά προικοσύμφωνα στην Ιθάκη, τη Σμύρνη, τη Μεσσηνιακή Μάνη, την Καλαμάτα, τη Σαλαμίνα,¹⁵ τη Φιλιππούπολη,¹⁶ την Καρύταινα,¹⁷ τους Παξούς, και προφανώς και αλλού –καθώς η έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε καμία περίπτωση δεν είναι εξαντλητική–, ενώ δεν πρέπει να αποκλειστεί η παράλληλη ύπαρξη και άλλης μορφής.

Προικοσύμφωνα με μορφή συμβολαιογραφικής πράξης εμφανίζονται κυρίως μετά την εγκαθίδρυση της Αντιβασιλείας στην Ελλάδα. Από αυτά απουσιάζει ο έντονα θρησκευτικός χαρακτήρας των ιδιωτικών προικοσυμφώνων. Αρχίζουν με την ημερομηνία σύνταξης του συμβολαίου, τα ονόματα και τα επαγγέλματα των μαρτύρων, οι οποίοι δεν πρέπει να έχουν καμία σχέση με τους συμβαλλόμενους και τον συμβολαιογράφο.

Και στους δύο τύπους προικοσυμφώνων αναφέρονται

Εικ. 1. Προικολαβή της Ελένης Βρεττού. Χαλκίδα, 11 Απριλίου 1909. Δωρεά Βασιλικής Βρεττάκου, αρ. εισ. 422/3.

τα ονόματα των προικοδοτούντων, οι οποίοι δεν είναι πάντα οι γονείς. Ο κανόνας θέλει και τους δύο γονείς να δίνουν προίκα. Όμως, σε πολλά έγγραφα εμφανίζεται η χήρα-μητέρα μόνη ή μαζί με τους γιους της να προικίζει την κόρη. Για παράδειγμα, το 1828 στην Ιθάκη η Αικατερίνη Πεταλά, χήρα του Ευσταθίου Ζαβού, μαζί με τον γιο της Γεώργιο και ενεργώντας και για λογαριασμό του απουσιάζοντος γιου της Ιωάννη προίκισαν την κόρη της Χρυσούλα.¹⁸

Στο ίδιο προικοσύμφωνο χαρακτηρίζεται ο μέλλων γαμπρός ως «ευλογητικός», δηλαδή ευλογημένος από την Εκκλησία. Τον χαρακτηρισμό αυτό τον συναντάμε και στα προικοσύμφωνα της Μεσσηνιακής Μάνης,¹⁹ αλλά για τις νύφες.

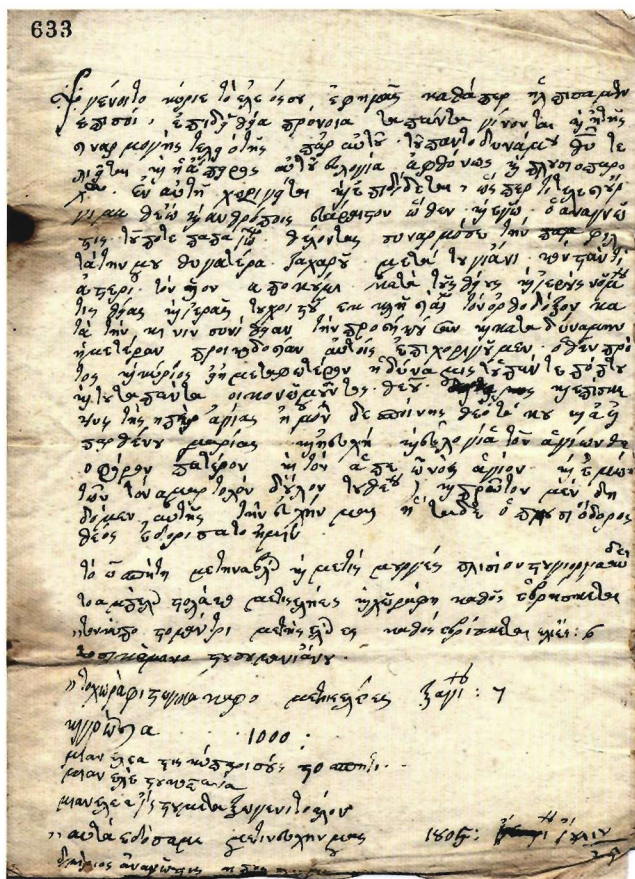
Συχνά προικοδότης ήταν η γιαγιά, μόνη της ή μαζί με τη μητέρα της μελλονύμφης. Την περίπτωση αυτή τη συναντάμε στην Αμοργό το 1774, όπου «η Κυράνα του ποτέ Διακολούκα» προίκισε την εγγονή της Κυράνη με σπίτι δίπατο, στο κατώι του οποίου θα διέμενε η ίδια καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής της.²⁰ Ακόμη, στη

Σαντορίνη το 1767, «η Μαριγώ του ποτέ Τζανάκη Χάλαρη» μαζί με τη μητέρα της Φλουργιά Μπαρμπαρίγο προίκισαν την κόρη της πρώτης Μαρουσώ Χάλαρη.²¹ Ιδιαίτερο είναι το προικοσύμφωνο της κόρης του Γεωργίου Καραϊσκάκη. Η Πηνελόπη Καραϊσκάκη παντρεύτηκε το 1836, όταν και οι δύο γονείς της δεν ζούσαν πια. Τη διεκπεραίωση του προικοσυμφώνου ανέλαβαν οι συγγενείς της μητέρας της, οι οποίοι όμως δεν ανέλαβαν και να την προικίσουν. Εμφανίστηκαν μόνο ως συμβαλλόμενοι, καθώς η νύφη δεν μπορούσε να εκπροσωπήσει τον εαυτό της. Την προίκα της αποτελούσαν κοσμήματα και ρούχα που είχε κληρονομήσει από τους γονείς της, καθώς και ένα χωράφι και χρήματα που της παραχώρησε με βασιλική απόφαση ο Όθων το 1835,²² έτος ενηλικίωσής του.

Σύμφωνα με το εθιμικό δίκαιο, οι κόρες που είχαν προικιστεί δεν είχαν καμία περαιτέρω αξίωση ή κληρονομικό δικαίωμα επί της γονικής περιουσίας. Αν όμως παντρεύονταν μετά τον θάνατο των γονιών τους, τα αδέλφια τους ήταν υποχρεωμένα να τις προικίσουν με ποσό ίσο με το κληρονομικό τους μερίδιο. Ωστόσο, στην πράξη, οι δεσμοί της ελληνικής οικογένειας ήταν ισχυρότεροι. Το 1909 στη Χαλκίδα, η νύφη Ελένη Βρεττού, αφού έλαβε το μερίδιό της από την πατρική κληρονομιά, το οποίο και διέθεσε ως προίκα, έλαβε από τα αδέλφια της επιπλέον 9.000 δραχμές καθώς και κινητά αντικείμενα συνολικής αξίας 5.000 δραχμών,²³ προκειμένου να τελέσει τον γάμο της με τον Λεωνίδα Βρεττάκο, σχολάρχη από τη Βαμβακού Λακωνίας (εικ. 1).

Πουθενά στα προικοσύμφωνα –ιδιωτικά ή συμβολαιογραφικού τύπου– δεν διαφαίνεται η βούληση της νύφης, η οποία δεν παρίσταται καν στη διαδικασία. Αντίθετα, ο γαμπρός δρα αυτοβούλως, χωρίς να χρειάζεται η παρουσία των συγγενών του –συνήθεια που παράλληλα δηλώνει τα περιορισμένα όρια ελευθερίας των γυναικών. Δεν είναι άλλωστε τυχαία η διατύπωση που συναντούμε σε αρκετά προικοσύμφωνα, όπου οι γονείς ή οι επίτροποι «εκδίδουν την κόρη»²⁴ για να παντρευτεί τον γαμπρό που είχαν επιλέξει.

Ένα ακόμη στοιχείο που σπάνια αναφέρεται είναι η ηλικία των μελλονύμφων. Εξαιρεση αποτελεί το προικοσύμφωνο της Πηνελόπης Καραϊσκάκη, όπου αναγράφεται ότι η κοπέλα ήταν 16 και ο γαμπρός 21 χρονών. Ίσως το νεαρό της ηλικίας του γαμπρού να εξηγεί και τον λόγο για τον οποίο το συγκεκριμένο προικο-

Εικ. 2. Προικοσύμφωνο από την περιοχή της Κύμης.
Κύμη, 25 Ιουλίου 1805. Αρχείο οικογενείας Βακράτσα,
αρ. εισ. 633.

σύμφωνο αποτελεί εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα και ο γαμπρός εκπροσωπείται από τον πατέρα του.

Στα έγγραφα χρησιμοποιούνται γενικοί όροι για να προσδιορίσουν τα κινητά ή ακίνητα προικώα αγαθά. Διαβάζουμε λοιπόν για σπίτι «αρματωμένο», που σημαίνει με όλη την οικοσκευή του, για «στάμπιλε», δηλαδή ακίνητα, για «μόμπιλε», δηλαδή κινητά, αλλά και άλλες λέξεις και εκφράσεις που ποικίλλουν κατά περιοχή.

Η καταγραφή της προίκας δεν ακολουθεί κάποια συγκεκριμένη σειρά. Στα περισσότερα ιδιωτικού τύπου προικοσύμφωνα αναφέρονται πρώτα τα κινητά. Για παράδειγμα, σε αυτό της Πετζεχρούλας Μπενάκη, που προέρχεται από αρχοντική οικογένεια, προτάσσονται τα *προικιά* της κόρης και ακολουθούν τα ακίνητα. Αντίθετα, τα προικοσύμφωνα συμβολαιογραφικού τύπου ξεκινούν με ακριβή περιγραφή των ακινήτων (γης, σπιτιών, ελαιοτριβείων, μύλων), η οποία

περιλαμβάνει τα όριά τους, την τοποθεσία στην οποία βρίσκονται, σπάνια όμως και αναφορά στην έκτασή τους σε στρέμματα.

Η αποτίμηση των προικώων σε χρήμα δεν είναι συνηθισμένη, αλλά συναντάται σε αρκετά προικοσύμφωνα ευκατάστατων οικογενειών. Ειδικότερα, όταν στην προίκα της μελλονύμφης περιλαμβάνονται αγαθά η αξία των οποίων θα μπορούσε να αμφισβητηθεί από την άλλη οικογένεια (όπως για παράδειγμα σοδιές), ορίζονται εκτιμητές αποδεκτοί και από τις δύο πλευρές, οι οποίοι ερευνούν και αποτιμούν σε χρήμα την αξία των αγαθών αυτών.²⁵

Σε αρκετές περιπτώσεις υποστηρίχθηκε ότι το είδος των προικώων αγαθών αντικατοπτρίζει και την κοινωνική τάξη των εμπλεκόμενων οικογενειών.²⁶ Η Εύα Καλπουρτζή, σε άρθρο της στο περιοδικό *Ελληνική Κοινωνία*,²⁷ διατύπωσε την άποψη ότι στις αγροτικές κοινωνίες συναντούμε *προικιά* (δηλαδή ρουχισμό, οικιακά σκεύη κ.ά.), ενώ στις αστικές η προίκα έχει τη μορφή ακινήτου (σπίτι ή χωράφι), χρημάτων και τιμαλφών. Η θεωρία αυτή είναι βάσιμη· ωστόσο, θα πρέπει να συνυπολογιστούν και άλλες παράμετροι. Για παράδειγμα, το 1805, στο προικοσύμφωνο ενός απλού οικογενειάρχη από την Κύμη αναφέρονται ως προικώα αγαθά μόνο ακίνητα και χρήματα (εικ. 2). Αν το είδος της προίκας είναι αυτό που προσδιορίζει την κοινωνική προέλευση μιας οικογένειας, η συγκεκριμένη θα πρέπει να ανήκει στην αστική τάξη. Ο τρόπος όμως με τον οποίο έχει συνταχθεί το συγκεκριμένο έγγραφο καθώς και η απουσία προσφοράς οποιουδήποτε κινητού αντικειμένου δηλώνει μια σαφώς πιο «ταπεινή» καταγωγή.

Επιπλέον, ο συνδυασμός του είδους της προίκας με τον πλούτο των προσφερόμενων αγαθών και την ποσότητά τους ήταν αυτός που αποδείκνυε και τη θέση των οικογενειών στις τοπικές κοινωνίες. Αναφέρω το προικοσύμφωνο που συντάχθηκε το 1818 στη Σκόπελο,²⁸ στο οποίο επίσης καταγράφονται μόνο ακίνητα και χρήματα. Σε αυτή όμως την περίπτωση ο αριθμός των ακινήτων και το ποσό των χρημάτων είναι πολλαπλάσιος αυτών του προηγούμενου εγγράφου. Αυτό δεν θα πρέπει να μας παραξενεύει, καθώς το σκοπελίτικο προικοσύμφωνο αφορά δύο από τις πιο παλιές και αρχοντικές οικογένειες του νησιού.

Ο εκχρηματισμός της προίκας –δηλαδή η προσφορά χρήματος ως προικώο αγαθό– εμφανίζεται κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας. Όμως, τα πο-

σά που διαθέτονταν ήταν μικρά και κατά κάποιον τρόπο συμβολικά. Ακόμη και όταν οι οικογένειες επιθυμούσαν να διαθέσουν περισσότερα χρήματα, συναντούσαν την αντίδραση των κοσμικών και των θρησκευτικών αρχών. Χαρακτηριστική είναι η αντίδραση των δημογερόντων στο Αργυρόκαστρο της Ηπείρου²⁹ αλλά και των κατοίκων χωριού της Καλλιπόλης στη Θράκη. Το 1810, ο πατριάρχης Ιερεμίας Δ' συνέταξε *Διάταγμα περί προικός*³⁰ ανταποκρινόμενος σε αίτημα των κατοίκων της Σκοπέλου, για τους οποίους ο θεσμός της προίκας είχε εξελιχθεί σε μεγάλο κοινωνικό πρόβλημα. Σε αυτό οριζόταν ότι ο πατέρας δεν θα έπρεπε να προικίζει την ίδια κόρη με «*τράχωμα*» (προίκα) μεγαλύτερο από 500 γρόσια, ούτε όμως και ο γαμπρός θα έπρεπε να ζητά περισσότερα. Ωστόσο, το διάταγμα αυτό, όπως και ένα μεταγενέστερο του πατριάρχη Κυρίλλου ΣΤ', δεν βρήκε απήχηση. Αφενός, γιατί οι πλούσιες οικογένειες επιθυμούσαν να επιδείξουν την οικονομική τους ευρωστία, και αφετέρου γιατί η κοινωνική πρακτική επέβαλλε στις γυναίκες και τις οικογένειές τους τον γάμο με οποιοδήποτε τίμημα.

Τα χρηματικά ποσά που αναγράφονται στα προικοσύμφωνα του 18ου αιώνα δεν υπερβαίνουν συνήθως τα 200 γρόσια. Με το πέρασμα όμως των χρόνων τα ποσά αυξάνονται. Στη Σμύρνη, σε προικοσύμφωνα της οικογένειας Μπενάκη, διαπιστώνουμε ότι τον Μάιο του 1826 ο Κωνσταντής Μπενάκης προικίζει την αδελφή του Μαριγώ με 300 γρόσια, 10 χρόνια αργότερα ο ίδιος προικίζει τη δεύτερή του αδελφή με 800 γρόσια, και τελικά το 1838 δίνει ως προίκα στην τρίτη αδελφή του Αγκερού 1.000 γρόσια.³¹

Την τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα στη σύνταξη των προικοσυμφώνων —τα οποία έχουν πάρει πλέον μορφή συμβολαιογραφικής πράξης— γίνεται πιο έντονη η αποτίμηση της προίκας σε χρήμα. Στο πάνω μέρος των εγγράφων, μετά τον αριθμό καταγραφής που λαμβάνει το προικοσύμφωνο στο βιβλίο του συμβολαιογράφου, ακολουθεί η φράση: «*Προικοσύμφωνον αξίας δραχμών...*».³²

Η συνολική αξία της προίκας υπολογιζόταν μετά την αποτίμηση των κινητών και των ακινήτων που καταχωρούνταν στο προικοσύμφωνο ή την *προικολαβή*. Στην συνολική αξία συνυπολογίζονταν και τα χρήματα που πιθανόν είχαν δοθεί. Το προικοσύμφωνο ακολουθούσε η προικολαβή, η οποία ουσιαστικά συνιστούσε την αναλυτική καταγραφή των κινητών προικίων αγαθών.

Αυτό το κατάστιχο συντασσόταν λίγες μέρες πριν από τον γάμο και χρησίμευε προκειμένου η οικογένεια του γαμπρού να παραλάβει την προίκα.

Οι προικολαβές έχουν ιδιαίτερο λαογραφικό ενδιαφέρον, καθώς σε αυτές αναφέρονται τα ενδύματα που αποτελούσαν τις παραδοσιακές φορεσιές (επίσημες και νυφιάτικες),³³ τα ασπρόρουχα του σπιτιού, καθώς και ο εξοπλισμός του. Η σειρά καταγραφής είναι περίπου η ίδια σε όσα έγγραφα ερεύνησα. Στην πλειονότητά τους ξεκινούν συμβολικά με το νυφιάτικο κρεβάτι και τα στρωσίδια του, για να ακολουθήσουν τα ρούχα της νύφης, τα ασπρόρουχα, τα κοσμήματα και τα οικιακά σκεύη.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν τα προικοσύμφωνα και οι προικολαβές κάποιων νησιών, στα οποία πριν από τα άλλα αγαθά αναφέρονται οι εικόνες που έπαιρνε η νύφη στο καινούριο της σπίτι. Η ιδιαιτερότητα αυτή εντοπίστηκε σε ορισμένα έγγραφα της Σκοπέλου και της Εύβοιας, ενώ στην Πάρο φαίνεται ότι αποτελούσε πάγια τακτική.³⁴ Στη Σκόπελο³⁵ η αναφορά γίνεται έμμεσα αφού το σπίτι δίνεται «*αρματωμένο*», ενώ στην Εύβοια αναφέρεται ρητά ότι στην προίκα περιλαμβάνεται και μία εικόνα της Παναγίας.

Τα προικώα αντικείμενα από το εξωτερικό, όπως και τα ακριβά ή σπάνια υλικά κατασκευής τους χαρακτηρίζαν μια πλούσια νύφη. Αλλά και ο τρόπος καταγραφής τους τονίζει τη χρηματική αξία των αντικειμένων αυτών. Στην προικολαβή του Παναγιωτάκη Νοταρά, στο Άργος το 1830, προτάσσονται τα ρούχα για τα οποία τονίζεται ότι υλικό κατασκευής είναι το μετάξι ή ότι είναι χρυσοκέντητα.³⁶ Μία ακόμα πιο πλούσια νύφη συναντάμε στην Ιθάκη. Το προικοσύμφωνό της αποτελεί δείγμα επτανησιακού εγγράφου όπου διακρίνεται η γλωσσική επίδραση της γειτονικής Ιταλίας. Σε αυτό αναφέρονται χώρες προέλευσης των προικίων, όπως η Ολλανδία, η Φλάνδρα, ακόμη και οι μακρινές Ινδίες. Βέβαια, για τα νησιά οι τόποι προέλευσης των προικίων δεν μας ξενίζουν, καθώς οι ναυτικοί σύζυγοι, πατέρες και αδελφοί τροφοδοτούσαν τις προίκες των γυναικών της οικογένειάς τους.

Από λαογραφικές και αρχαικές πηγές πληροφορούμαστε για έναν ακόμη θεσμό συνυφασμένο με αυτόν της προίκας, αυτόν της προγαμιαίας δωρεάς ή αλλιώς *αντιπροίκι* ή *κανίσκι*. Η προγαμιαία δωρεά ανάγεται στη βυζαντινή νομοθεσία και συνιστά την προσφορά του γαμπρού προς τη νύφη και όχι την οικογένειά της.

Η προσφορά αυτή περιλαμβάνει συνήθως χρήματα και κάποια κοσμήματα ή άλλα κινητά αντικείμενα.

Ο λόγος ύπαρξης αυτής της δωρεάς ήταν η κατοχύρωση της νύφης και της προίκας που τη συνόδευε. Συνήθως αναγραφόταν στο τέλος του προικοσυμφώνου. Ήταν δηλαδή νομικά και κοινωνικά κατοχυρωμένη. Οι δύο αυτοί θεσμοί ήταν αλληλένδετοι και τυπικά ισότιμοι.³⁷ Βέβαια, στην πράξη, όπως διαπιστώνουμε από τα προικοσύμφωνα, κάτι τέτοιο δεν είχε καθολική ισχύ. Μόνο σε έξι από τα έγγραφα που ερεύνησα στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη γίνεται αναφορά στην προγαμιαία δωρεά. Και σε αυτά πάλι, η αξία της δωρεάς υπολειπόταν σαφώς της αξίας της προίκας.

Στο προικοσύμφωνο της κόρης του Παναγιώτη Νοταρά, η προγαμιαία δωρεά του μέλλοντος συζύγου ανέρχεται στο 1/3 του συνόλου της αξίας της προίκας, ενώ 27 χρόνια νωρίτερα ο ίδιος ο Παναγιώτης Νοταράς είχε δώσει ως αντιπροίκι 700 δίστηλα.³⁸

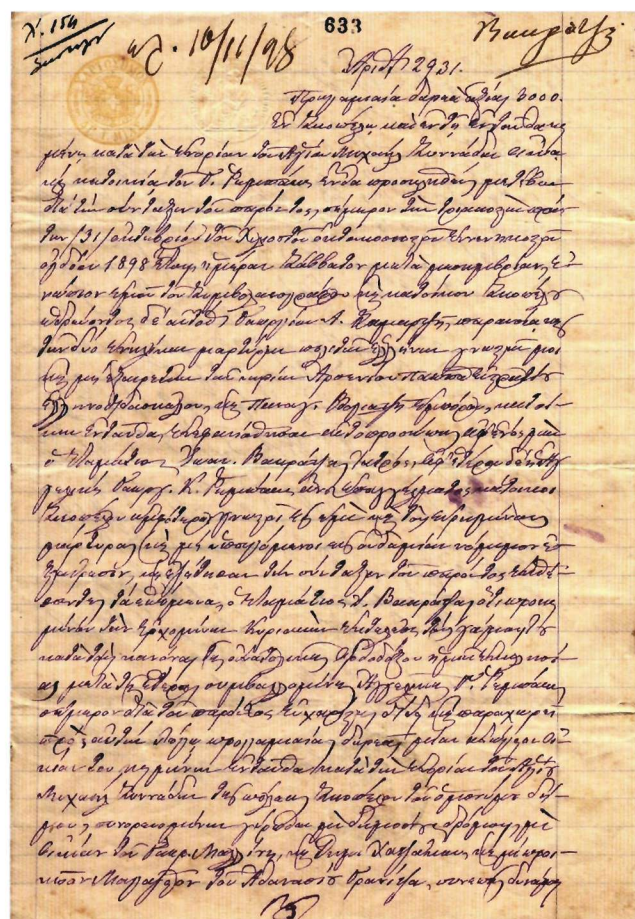
Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις όπου το αντιπροίκι έχει ίδια αξία με αυτήν της προίκας.

Το 1898 στη Σκόπελο, ο γιατρός και λόγιος Σταμάτης Βακράτσας «δίδει και παραχωρεί λόγω προγαμιαίας δωρεάς στην μέλλουσα σύζυγόν του Αγγελική Γ. Ρεμπάκη μίαν οικίαν... ίνα μετά την τελετήν του γάμου της να δύναται η ρηθείσα Αγγελική Γ. Ρεμπάκη να διαδέτῃ και να ποιή ως βούλεται ελευθέρως και ανενοχλήτως ως καθάρὰ αυτής περιουσία...» (εικ. 3).³⁹

Το 1919 αποτελεί χρονολογία-σταθμό για την εξέλιξη του θεσμού της προίκας, καθώς τότε αποφασίστηκε η εφαρμογή του νόμου περί φορολόγησης των προικών. Πριν από το 1919 καταγράφονται προικώ συμβόλαια περίπου στο 50% των τελουμένων γάμων, στα οποία συμπεριλαμβάνονται ακίνητα και κινητά. Μετά την επιβολή φορολογίας στις προίκες, το ποσοστό των προικοσυμφώνων μειώνεται στο 20% των γάμων, ενώ τα προικώ αντικείμενα είναι κατά κανόνα ακίνητα.

Την περίοδο 1954-1974 παρουσιάζεται αύξηση των προικοσυμφώνων της τάξης του 5-10% και καθιερώνονται ως προικώ αγαθά τα ακίνητα. Τα κινητά δεν καταγράφονται πλέον στα προικοσύμφωνα για να αποφευχθεί η φορολόγησή τους και δίνονται άτυπα στους μελλόνυμφους.⁴⁰

Η αναθεώρηση του Συντάγματος το 1975 επέφερε ριζικές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο.⁴¹ Προκειμένου ο νομοθέτης να εναρμονιστεί με την αρχή της

Εικ. 3. Προγαμιαία δωρεά του Σταμάτη Βακράτσα στη μέλλουσα σύζυγό του Αγγελική Ρεμπάκη. Σκόπελος, 31 Οκτωβρίου 1898. Αρχείο οικογενείας Βακράτσα, αρ. εισ. 633.

ισότητας των δύο φύλων, όπως αυτή διατυπώθηκε στο άρθρο 4 του Συντάγματος, προχώρησε σε μια σειρά τροποποιήσεων ή καταργήσεων των υφιστάμενων διατάξεων. Το 1983 ψηφίστηκε ο νόμος που εκσυγχρόνισε τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα, αναφορικά με το οικογενειακό δίκαιο. Τότε καταργήθηκε και η διάταξη περί προικός.⁴² Η εκούσια όμως οικονομική ενίσχυση των γονιών προς την κόρη τους, προκειμένου αυτή να παντρευτεί, εξακολουθεί να υφίσταται έως σήμερα.

Μαρία Δημητριάδου
Ιστορικά Αρχεία Μουσείου Μπενάκη
e-mail: dimitriadou@benaki.gr

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. P. Sant Cassia – C. Bada, *The making of the modern Greek family. Marriage and exchange in Nineteenth Century Athens* (Cambridge 1992)· K. Μπάδα-Τσομώκου, *Η Αθηναϊκή γυναικεία φορεσιά κατά την περίοδο 1687-1834* (Ιωάννινα 1983)· B. Γαλάνη-Μουτάφη, *Προίκα και κοινωνική οργάνωση στη Σάμο στα μέσα του 19ου αιώνα, στο: Αντιπελάργηση. Τιμητικός τόμος για τον Νικόλαο Α. Δημητρίου* (Αθήνα 1992)· Δ. Ψυχογιός, *Προίκες, φόροι, σταφίδα και φωμί. Οικονομία και οικογένεια στην αγροτική Ελλάδα του 19ου αιώνα* (Αθήνα 1997)· N. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα* (Αθήνα 1991)· J. Goody – St. Jeyaraj Tambiah, *Bridewealth and dowry* (Cambridge 1973)· C. Piault, *Family et biens en Grece et à Chypre sous la direction de Colette Piault* (Paris 1985)· A. Teperoglu, *Mitgift als ein sozial-ökonomisches problem dargestellt am Beispiel der griechischen Gegenwartsgesellschaft. Dissertation zur Erlangung des Doktorates an der Recht und Staatwissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens Universität zu Graz* (Graz 1969)· J. Comaroff, *The meaning of the marriage payments* (London 1980).
2. I. Βιοβίτζης, *Τινά περί προικίων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και Τουρκοκρατίαν, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών* 12 (1965) 18.
3. I. Βιοβίτζης, *Η πολιτική Δικαιοσύνη κατά την ελληνικήν επανάστασιν μέχρι τον Καποδιστρίου* (Αθήνα 1941) 367.
4. M. Τουρτόγλου, *Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου Ακαδημίας Αθηνών* 31 (1995) 63.
5. IAMM, *Αρχείο Οικογενείας Βακράτσα*.
6. Πατέρας Κωνσταντίνος Καλλιανός, *Αρχείο εγγράφων της Ν. Σκοπέλου. I. Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα της συλλογής της Αντιγόνης Στ. Βακράτσα, Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 30 (1998) 319-20.
7. Σ. Κουγέας, *Ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας Ιγνάτιος ο Τζαμπλάκος (Εξαμπλάκων 1776-1802) και τινά περί αυτών έγγραφα, Πελοποννησιακά Β'* (1957) 146-53.
8. Ε. Αμπού (μτφρ. Α. Σπήλιος), *Η Ελλάδα τον καιρό του Όθωνα* (χ.χρ.) 141.
9. Α. Μέργιανος, Κανακάρης - Κανακάρη, *Εθνικό Δίκαιο Καρπάθου, Δωδεκανησιακά Χρονικά* 13 (χ.χρ.) 233-44.
10. I. Ζέπος – Π. Ζέπος, *Jus Graecoromanum* (Αθήνα 1931) 8.
11. IAMM, *Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη*.
12. ό.π.
13. IAMM, *Αρχείο Οικογενείας Βακράτσα*.
14. Σ. Β. Κουγέας, *Η γυναίκα κυρία στη Μεσσηνιακή Μάνη. Μέσω προικίων και άλλων εγγράφων (1745-1864)* (Αθήνα 2003) 15.
15. Δ. Ι. Πάλλας, *Σαλαμινιακά έγγραφα* (Αθήνα 1996).
16. IAMM, *Αρχείο Φιλιππουπόλεως*.
17. I. Αντωνόπουλος, *Στα χνάρια των προγόνων μας* (Αθήνα 1979) 93.
18. IAMM, *Σύμμικτα έγγραφα*.
19. Κουγέας (σημ. 17) 61.
20. IAMM, *Σύμμικτα έγγραφα*.
21. Α. Τσελίκας, *Μαρτυρίες από τη Σαντορίνη (1573-1819)* (Αθήνα 1985) 103.
22. IAMM, *Αρχείο Γεωργίου Καραϊσκάκη*.
23. IAMM, *Σύμμικτα έγγραφα*.
24. M. Δημητριάδου, *Η Οικογένεια Βαλσαμάκη στη Σκόπελο τον 19ο αιώνα* (Αθήνα 2003) 85.
25. IAMM, *Σύμμικτα έγγραφα*.
26. N. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Προίκα ή περί του θρησκευτικού βίου των Νεοελλήνων, Ο Πολίτης* 55 (1982) 34.
27. Ε. Καλπουρτζή, *Ίνα πραγματοποιηθεί η διά του γάμου σύζευξις, Ελληνική Κοινωνία* (1987) 81-106.
28. IAMM, *Αρχείο Οικογενείας Βακράτσα*.
29. Α. Μαμμόπουλος, *Ήπειρος. Λαογραφικά – Ηθογραφικά – Εθνογραφικά I* (Αθήνα 1961-1964) 156-60.
30. Εφημ. *Βόρειες Σποράδες* (Σεπτέμβριος 1974).
31. IAMM, *Σύμμικτα έγγραφα*.
32. IAMM, *Αρχείο Αλεξάνδρου Κοριζή*.
33. Δημητριάδου (σημ. 24) 93-94.
34. N. Αλιπράνης, *Εικόνες διά χάριν προικός σε παριανά προικοσύμφωνα, Παριανά* 40 (1991) 39-45.
35. Γ. Θωμάς, *Το σπίτι-προίκα στις Βόρειες Σποράδες (από ανέκδοτο κείμενο του 1825), Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 21 (1977).
36. IAMM, *Αρχείο Παναγιώτη Νοταρά*.
37. K. Πιτσάκη, *K. Αρμενόπουλον Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος* (Αθήνα 1971) 231.
38. Στα τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα το ισπανικό ρεάλι αντικαταστάθηκε από το δίστηλο. Η αντιστοιχία ήταν 8 ρεάλια = 1 δίστηλο. Την εποχή του Ιωάννη Καποδίστρια, 1 δίστηλο ισοδυναμούσε με 6 φοίνικες, Ε. Λιάτα, *Φλωρία δεκατέσσερα στένον γρόσια σαράντα. Η κυκλοφορία των νομισμάτων στον ελληνικό χώρο, 15ος-19ος αιώνας* (Αθήνα 1996) 154.
39. IAMM, *Αρχείο Οικογενείας Βακράτσα*.
40. Υπουργείο Δικαιοσύνης, *Εισαγωγή ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων ελλήνων και ελληνίδων εις το αστικό δίκαιον* (Αθήνα 1979) 119-24.
41. Α. Γαζής, *Το σχέδιο της αναθεωρητικής επιτροπής για την ισονομία ελλήνων και ελληνίδων στο Αστικό Δίκαιο, Νομικό Βήμα* 29 (9/1981) 39.
42. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, *Παρατηρήσεις επί του σχεδίου νόμου περί της ισότητας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των δύο φύλων, Νομικό Βήμα* 28 (5/1980) 13.

MARIA DIMITRIADOU

“*Paper and ink make for a good bridegroom*”. Matrimonial contracts in the Historical Archives
of the Benaki Museum

Matrimonial contracts (*proikosymphona*) are a form of document of particular interest to the scholar because of their direct link with the institutions of marriage and of the dowry. They are notarial deeds which provide formal recognition of dowries and uphold their validity in any legal dispute. The present study, based on the contracts preserved in the Benaki Museum’s Historical Archives, aims to investigate the relevant customs and to shed light on certain aspects of Greek society.

The oldest document in the archives is a matrimonial contract from Skopelos dated 7 July 1766. The dowry system had created a significant social problem for the island as parents were obliged to provide their first-born daughter with a house as dowry. Later agreements derive from other parts of the country and take the form either of a notarial deed or of a private contract.

The total value of the dowry was calculated after assessing the moveable and immoveable property recorded in the matrimonial contract or the dowry list (*proikolavi*). The *priokosymphono* was followed by the

proikolavi, which in fact constituted the detailed inventory of the moveable items of the dowry. This has a special interest for the student of folklore, as it describes the garments which constituted traditional costume, the domestic linen and the household furnishings.

We know from folklore and archival records of another institution linked with the dowry, that of the pre-marital gift (*progamiaia dorea*) – the so-called ‘counter-dowry’ (*antiproiki*) or ‘basket’ (*kaniski*). The pre-marital gift is attributed to Byzantine legislation and takes the form of a gift from the bridegroom to the bride and not to her family.

The year 1919 marked a turning-point in the development of the dowry system, as it was then that the law relating to the taxation of dowries was enacted. The reform of family law in 1983 abolished the legislation relating to dowry arrangements and the institution ceased to have legal effect, but it still continues to this day on an informal basis.